

ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ЗАБУДОВИ ЄВРЕЙСЬКОЇ ПЕРЕДМІСЬКОЇ ДІЛЬНИЦІ У ЛЬВОВІ

THE PROCESS OF FORMATION OF THE JEWISH SUBURBAN QUARTERS IN LVIV

DOI:

© Ступівцев А., 2024

У статті висвітлено авторське прочитання форматворчих та містобудівних процесів у давньому єврейському передмісті Львова. Результати покладені в основу комплексного підходу з регенерації історичних міських кварталів цієї ділянки. Через деградацію історичної міської тканини низка кварталів вже близько 70 років залишається сірою зоною в структурі міського центру. Байдуже ставлення до історії формування передміської єврейської ділянки вилилося у непослідовність дій, точкові втручання у забудову та загальне ігнорування на громадському рівні ролі ділянки в історії міста. Автором досліджуються та візуалізуються характерні етапи розвитку єврейських кварталів на передмісті а також форматворчі фактори що їх визначали. Було проведено натурні дослідження, обміри, проаналізовано архівні матеріали та історичну іконографію, проаналізовано сучасні дослідницькі праці з історії Львова та узагальнено отриману інформацію. На основі дослідження було сформовано характеристику розвитку історичних кварталів єврейської передміської ділянки та висвітлено їхню архітектурно-містобудівельну цінність.

Ключові слова: Краківське передмістя, площа, ревіталізація, синагога, єврейська ділянка, історичні квартали.

Постановка проблеми

Єврейська ділянка передмістя є невід'ємною частиною львівської історії. Визначальними у формуванні її планувально-просторової структури від середньовіччя були давні торгові шляхи та лінії міських фортифікацій. На теренах сучасної площі Князя Ярослава Осмомисла здавна оселилася єврейська міська громада, її збільшення призвело до того, що до ХХ ст. район сформувався як багатофункціональний комплекс єврейських житлових і громадських споруд. Щільна квартальна забудова з освітніми, релігійними та громадськими будівлями – ділянка була органічною частиною міської тканини. Архітектурний ансамбль Краківської площі (сучасна площа Князя Ярослава Осмомисла) на поч. ХХ ст. являв собою органічне поєднання історичних стилів і форм. Центром ділянки природньо виступала Велика Передміська Синагога (ХVI ст.), яка, з огляду на давню історію, роль у житті громади та залучених будівничих, сьогодні може правомірно вважатися втраченою пам'яткою. Внаслідок катастроф ХХ ст. соціальний базис ділянки було знищено, тяглий розвиток – перервано, а архітектурно-просторовий образ зазнав величезних втрат. У радянську добу історичні єврейські квартали на давньому передмісті як явище залишалися поза громадською дискусією. У добу Незалежності питання архітектурно-

містобудівельного значення історичної ділянки не стало нагальним ані в адміністративно-громадській ані в професійній архітектурній сфері: район досі є сірою зоною центру, не було здійснено жодних комплексних заходів з ревіталізації. Задля вирішення проблеми необхідне розуміння генези цієї частини міста, зокрема еволюції її просторової структури.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Розвитку містобудівної структури Львова, від середньовіччя та єврейської передміської ділянки в її складі, присвячено велику кількість праць львівських науковців, зокрема дослідження Р. Могитича (1991; 2008), В. Дибби та В. Петрика (2002), Ю. Дибби (2006; 2014) включно із рясним картографічним матеріалом, М. Долинської (2006; 2019). Роль єврейської громади у формуванні образу міста та його історії, а також єврейської спадщини висвітлена у науково-популярних публікаціях М. Долинської (2014), Б. Мельника (2006), Ю. Бірюльова (2022) та профільних працях О. Бойко (2007, 2008), Х. Бойко (2000), Р. Ганинець (2023). Інформацію про археологічні вишукування, яка підкріплює історичні містобудівні дослідження опубліковано зокрема в статтях О. Лазурка та М. Шніцара (2017), В. Петегірича та М. Филипчука (1996).

Мета статті

Проаналізувати, узагальнити та візуалізувати шлях розвитку планувально-просторової структури означених кварталів єврейської ділянки передмістя на основі вивчення наявних картографічних, іконографічних та літературних джерел, а також попередніх наукових досліджень.

Виклад матеріалу

Основою для опрацювання теми було обрано 3 квартали єврейської ділянки, оточених вул. Стара, Сянська, Б. Хмельницького та пл. Ярослава Осмомисла. На думку автора, їхня структура зазнала найбільш радикальних змін серед кварталів єврейської ділянки передмістя та яскраво відображає загальні тенденції розвитку ділянки протягом століть.

Початок формування забудови майбутнього передмістя припадає на княжу добу Львова, коли терени досліджуваних кварталів склали княжий посад. Більше того, сукупність збереженої історичної картографії, розташування найдавніших святинь міста та гіпотетичні реконструкції планувальної структури «долокаційного» Львова, проведені Р. Могитичем, Ю. Диббою, В. Петриком, А. Рудницьким, дають підстави вважати, що принципова конфігурація площі Ярослава Осмомисла, зокрема від заходу, сходу та півдня, а також мережа вулиць прилеглих до неї із півночі кварталів мають свої витоки саме в княжому періоді (Могитич, 1991; Дибба В. та Петрик В., 2002, с. 41-43; Дибба Ю., 2014, с. 17-20).

Втім, відтворити первісний архітектурно-просторовий образ цих ділянок неможливо. З археологічних знахідок на місці ринку «Добробут» очевидно, що це був жвавий торгово-ремісничий посад зрубної забудови досить великих габаритів (довжина стін досягала 5 м). Вулиці й двори були мощені деревом (В. Петегірич та М. Филипчук, 1996, с. 272-278). Розлога спокійна течія Полтви та система струмків, що впадали в неї, сприяли появі та розвитку борошномелів: за припущеннями істориків, дотично до досліджуваної ділянки розташовувався один з найстаріших млинів Львова – Зимноводівський (Кісь Я., 1966). Полтва також створювала сприятливі умови для розвитку промислів різників та грабарів (звідси назва площі Різні, що межує з досліджуваною ділянкою). Більше того, через княжий поділ проходив давній торговельний шлях – Волинська дорога (сучасна вул. Б. Хмельницького), який слугував одним із найважливіших формотворчих факторів упродовж усієї історії забудови досліджуваних ділянок. Початок давньої Волинської дороги сьогодні окреслює східну межу досліджуваного об'єкту. Польський урбаніст поч. ХХ ст. Ігнацій Дрекслер так само зазначає, що вулична мережа

в районі давнього Волинського шляху та площі Старий Ринок, що прилягає до нього – спадок Княжої епохи (Drexler I., 1920, с. 6).

Рисунок 1. Фрагмент панорами Львова Абрама Готенберга, що зображує досліджувану ділянку. (репродукція з кн.: Bruin et Hogenberg: *Civitates orbit terrarum, Coloniae 1597-1618*. Т. IV, 49)

Рисунок 2. Фрагмент гравюри Й.Х. Гафнера, що зображує досліджувану ділянку (джерело: Аптека-музей, 2009. *Історія аптеки-музею «Під чорним орлом»* [online] Доступно: <https://lvivpharmacy.org.ua/history/index_ua.html> [Дата звернення 28.07.2024])

Існування Краківського передмістя традиційно пов'язане з історією єврейської громади у Львові. Відомо про їх проживання у місті від княжих часів (Zimorowicz В., 1835, с. 69). Наприкінці XIII ст. – першій пол. XIV ст. громада займала обидва береги Полтви, а згодом істотно розрослася: у XIX ст. терени розселення євреїв вже охоплювали тодішні вул.: Смоча (сучасна вул. Підмурна), Овоцову (сьогодні територія ринку Добробут), Старозаконну (сучасна вул. Мстислава Удатного), Божничу (сучасна вул. Сянська), Цебульну (сучасна вул. Стара), Старотанденту (сучасна вул. Мулярська), пл. Різні, пл. Збожову (сьогодні район вул. Зернової). Таким чином, уся досліджувана ділянка входила до старовинного єврейського району.

Рисунок 3. Схематичне представлення основних формотворчих чинників на досліджуваній ділянці. (Авторська робота, 2024).

Після захоплення Львова польською короною, центр міста поступово зміщується до закладеного на засадах магдебурзького права «міста в мурах», а терени досліджуваних кварталів разом з усім «старим» княжим посадом стають складовими Краківського передмістя та королівської Старостинської юридики. Стара Волинська дорога тепер впирається до міської брами, що називається Краківська. Від назви цієї брами отримує свою назву й передмістя.

Дослідниками відзначається, що характер відбудови єврейських діляниць після пожеж у Середмісті мав щораз невпорядкований характер (Меламед В., 2008, с. 37; Мельник Б., 2006, с. 166). Автор припускає, що це цілком можливо застосувати й до передміських діляниць. Певний натяк на образ та характер забудови досліджуваних ділянок, що формували передмістя у готичний (кін XIV – поч. XVI ст. ст.) та ранньомодерний період (поч. XVI- кін. XVIII ст. ст.) дають найдавніші зображення Львова Аврелія Пассароті 1607-1608 рр. та гравюра Гогенберга 1618 р. (рис. 1). Вони фіксують стан міста напередодні нищівного єврейського погрому 1619 р., та пожежі 1623 р. І хоча, на момент зображення, передмістя пережило ряд пожеж та ворожих облог, можна припустити що забудова щораз відтворювалася у місцевому традиційному дусі. Археологічні знахідки цього періоду свідчать про поширеність фахверкових конструкцій будинків на дерев'яних палях. На основі відомих зображень автором було здійснено гіпотетичну реконструкцію тогочасної об'ємно-просторової структури досліджуваних кварталів (рис. 6). Гравюра зображує щільну, здебільшого периметральну та дещо невпорядковану забудову. Доми близько туляться до міських мурів. Більшість будинків – двоповерхові, із щипцями та двоскатними дахами, ділянки глибокі та вузькі. На гравюрі можна простежити забудову уздовж давнього Волинського шляху, можна помітити й давню дерев'яну синагогу передмістя, зображену із надламаним дахом. Судячи відносно костелу Марії Сніжної, вона розташовувалась на території нинішньої площі Осмомисла. Мандрівник-хроніст Мартин Груневег, що перебував у цей час у місті писав у своєму щоденнику так: «за моїх часів збудовано нову синагогу на місці старої. Будуючи її, зробили високо піднятий дах... За це мусили заплатити штраф, а дах знизити наполовину, і тепер він неначе надламаний». Він також замалював її у своєму щоденнику. Втім, як вже зазначалося, будівлю пізніше було понівечено погромом 1619 р., а потім – разом із цілим Краківським передмістям – знищено пожежею.

До відбудови погорілих діляниць влада поставилася серйозно – з євреями було укладено контракт: із оборонних розрахунків, тулитися до мурів не дозволялось. Забудова не мала наближатися менш ніж на 400 ліктів до міських укріплень. Юдейська діляниця тягнулась тепер від русла Полтви до монастиря сс. Бенедиктинок, зберігаючи дистанцію від міських мурів, було розплановано нові вулиці.

Після відбудови у 1632 р. Велика синагога постала як велика кубічна споруда, що домінувала серед навколишньої забудови та довгий час залишалася єдиною мурованою будівлею у своєму оточенні (Balaban M., 1909, с. 94). Серед її можливих архітекторів називають Джакомо Мадлену, Амброзія Прихильного, Адама Покору. Пишну божницю будувати не дозволялось – архієпископ Аджей Прухницький застерігав від зведення коштовної показної споруди. До того ж, міські регуляції забороняли, аби вона вивищувалася серед забудови, тож рівень підлоги божниці знаходився нижче рівня землі. Молитовна зала освітлювалася через видовжені напівкруглі вікна, по три на пн та пд стінах. Східна та західна стіни були прорізані дома арковим вікнами із круглим вікном між ними. Подібну схему також могли мати давні синагоги Сатанова, Меджибожа та Гусятин (Бойко, О., 2021). Для давніх мурованих синагог характерними були шедові типи дахів. А з оборонних міркувань, вона могла мати спеціальний аттик, що було вірогідно втрачено під час погромів. Синагога мала досить похмурий вигляд із нерозчленованими масивними стінами. Великі розміри будівлі обумовили особливе конструктивне рішення: система із чотирьох колон, що тримають 9 склепінь. Георгієм Лукомським цей тип був названий «львівським». Надалі він слугував прообразом численних єврейських святинь. Важливість походження цього типу саме з Краківського передмістя Львова неможливо недооцінювати. Після 1623 р. планувально-просторовий характер передмістя, і досліджуваної ділянки зокрема, починає наближуватися до сучасного. На його формування продовжують впливати як історичні, так і сучасні у той період, чинники (рис. 3).

<p>1777</p> 	<p>1802</p> 	<p>1829</p> 	<p>1849</p> 	<p>1894</p>
<p>Східніше місто Леуберс Міський архітектурний ансамбль Історико-культурний заповідник «Леуберс»</p>	<p>План міста Львова з останніх років ХVІІІ Міський архітектурний ансамбль Історико-культурний заповідник «Львів»</p>	<p>План міста Львів на березі річки з перерізними Міський архітектурний ансамбль Історико-культурний заповідник «Львів»</p>	<p>Східніше місто Львів разом із перерізними арх. проєкт К.К.К.</p>	<p>План мікрорайонського сільськогосподарського міста Львова Міський архітектурний ансамбль Історико-культурний заповідник «Львів»</p>
<p>1909</p> 	<p>1920</p> 	<p>1936</p> 	<p>1947</p> 	<p>2012</p>
<p>Регуляційний план арх. кафедр АРХ. ПУ «Національний університет» ім. Львів</p>	<p>План урегулювання Середмістя Міський архітектурний ансамбль Історико-культурний заповідник «Львів»</p>	<p>Кордони міського сільськогосподарського міста Львів Міський архітектурний ансамбль Історико-культурний заповідник «Львів»</p>	<p>План міста Львова Університетський ансамбль Історико-культурний заповідник «Львів»</p>	<p>Ситуаційний план м. Львів арх. проєкт К.К.К.</p>

Таблиця 1. Послідовний картографічний аналіз ділянки. (Авторська робота, 2024)

Гравюра Й.Х. Гафнера 1772 р. (рис. 2), що зображує панораму Львова, підтверджує це: чітко видно майбутню Краківську площу, яка тягнеться від костелу Марії Сніжної на Захід, обмежена з півночі щільним фронтом передміської забудови. Видно вигин вул. Б. Хмельницького, що йде від неї та її периметральну забудову, також і Велику синагогу, вже вкриту високим бароковим дахом замість ренесансного аттика; прочитуються сучасні вулиці в районі синагоги. Помітно, що божниця є важливим акцентом передмістя. Втім, характер будівель принципово не змінюється: як і на гравюрі 1618 р., це двоповерхові будинки, витягнуті вглиб ділянок, із щипцями та двосхилими дахами. Гравюра узгоджується з мапою 1777 р. На ній ми можемо побачити досліджувані квартали, периметральні забудовані видовженими вузькими будинками та господарськими спорудами. Суцільні квартальні периметри іще не до кінця сформовані, хоча вул. Підмурна, Сянська, Стара, Б. Хмельницького легко прочитуються завдяки щільній периметральній забудові з обох боків. Фронт забудови вул. Овочева іще розірваний: здебільшого будинки виходять на неї тильними сторонами. Майбутня Краківська площа із півдня обмежена старими міськими валами, зображено мури та Краківську браму, у яку впирається вул. Б. Хмельницького. Втім, у цей же рік починається процес розбирання міських укріплень. На основі описаних джерел цього періоду автором здійснено гіпотетичну реконструкцію тогочасної об'ємно-просторової структури досліджуваних кварталів (рис. 6).

Рисунок 4. Фото Краківської площі у 1870 (*Kotłobuladowa I. Lwów na fotografii 1860 – 2006 / Przekład polski: Andrij Otko. – Lwow: Wydawnictwo "Centrum Europy", 2006 – 311 c.*)

Архівні мапи Львова 1802-1849 pp. (*Plan der Stadt Lemberg samt ihren Vorstädten, 1802 p.; Plan der Stadt Lemberg sammt ihren Vorstadten, 1829 p.; Кадастр Львова (центр міста), 1849 p.*) не відображають принципових змін у планувальній структурі кварталів (табл. 1). У XIX ст. передмістя починає наповнюватись кам'яницями замість старих дерев'яних будинків, квартальна забудова ущільнюється. На мапах можна простежити, як пусті від забудови ділянки вулиць заповнюються новими житловими та господарськими спорудами (останні здебільшого розташовані всередині ділянок і не виходять на вулицю). Характер ділянок та їхньої забудови зберігається – вони все ще вузькі та видовжені. Можна також простежити, що завдяки новій забудові червоні лінії вулиць дедалі вирівнюються та уточнюються. Краківська площа за цей період переживає значні зміни, хоч її конфігурація також принципово зберігається. На мапі 1802 р. міські мури з півночі здебільшого розібрані, залишаються лише їх частини, наприклад –

Краківська брама (підписана). Завдяки цьому територія площі розширюється на Південь. У її центрі розташовується єдина споруда із власним конскрипційним номером «561». Згідно з легендою мапи, це залишки будинку варту при демонтованих Краківських воротах. Із Заходу площу обмежує русло Полтви, через яке перекинато міст.

Рисунок 5. Краківська площа, вигляд північного та східного фронтів забудови. (джерело: Фотографії Старого Львова, 2015. Краківська торговиця – перше зразкове торгівельне місце у Львові. 15 історичних зображень. [online] Доступно: <<https://photo-lviv.in.ua/krakivska-torhovytysya-pershe-zrazkove-torhivelne-mistse-u-lvovi-15-istorychnyh-zobrazhen/>> [дата звернення 25.07.2024])

Назва Краківської з’являється у площі вперше на мапі 1849 р. Ця мапа також демонструє, що на 1849 р. територія передмістя повністю інтегрована у міську структуру – укріплення розібрані і передміські вулиці без перешкод пов’язані із вулицям середмістя, а Краківська площа, яка раніше виконувала суто технічну роль з розмежування, тепер є громадським простором, оточеним забудовою з усіх боків. На площу із середмістя вільно виходять вул. Довга (нині Театральна) та Краківська, її ансамбль доповнює новозведений театр ім. Скарбека. Відповідно до цієї мапи, забудова кварталів продовжує ущільнюватися – вже зустрічаємо наскрізний тип забудови парцель. Продовжує формуватися периметральна забудова вул. Овочева.

У цей час Велика синагога передмістя ще виглядала ренесансною спорудою під бароковим дахом і була значно понівечена невпорядкованими прибудовами, що постійно з’являлися впродовж років. Це був справжній релігійний комплекс, що вмщував, окрім основної молитовної зали площею 400 м², цехові божниці (напр. на першому поверсі розташовувались божниці кравців, мулярів, вчителів) і дім вчителя. В молитовній залі навіть розташовувалася спеціальна галерея для студентів, до якої вели сходи – такого не було більше ніде у Польщі.

Згідно з архівними світлинами (рис. 4), у 1870 р. площу з півночі окреслював ансамбль 2-3 поверхових кам’яниць (на пізніших фото видно, що із часом на двох із них було надбудовано четвертий поверх), з півдня він доповнювався масивним об’ємом Театру Скарбека, а з заходу – означувався невеличким костелом Марії Сніжної. У цей час місток через Полтву на Західному кінці площі уже не проглядається. На площі розташовувалось багато торгових яток, мощення ще відсутнє. Згідно з фото, архітектурний образ забудови має виразні риси тогочасної доби: високі гонтові дахи зі слуховими віконцями, класицистичні фасади, секційні світлики, відділені кам’яним надпоріжжям – усі ці риси органічно об’єднують передміську та середміську забудови. У 1876 р на замовлення міського магістрату на площі з’явився перший сталий міський ринок і було проведено облаштування території – постав великий критий павільйон із металевим

каркасом, обладнаний вентиляційною системою. Окрім нього, на площі залишалися окремі ряди лавок та крамниць, як це видно з пізніших світлин. У 1871 р. звітшалу Велику синагогу було реконструйовано за проектом Міхаеля Герля – в такому вигляді вона простояла до своїх останніх днів: це стала вже класицистична споруда, до якої, ніби каплиці, прилягали маленькі божниці, серед них і цехові (кравців, різників тощо). Високий бароковий дах було замінено на низький, влаштовано надбудову із круглими вікнами, що освітлювали горище. Цей образ був зафіксований на багатьох світлинах поч. XX ст.

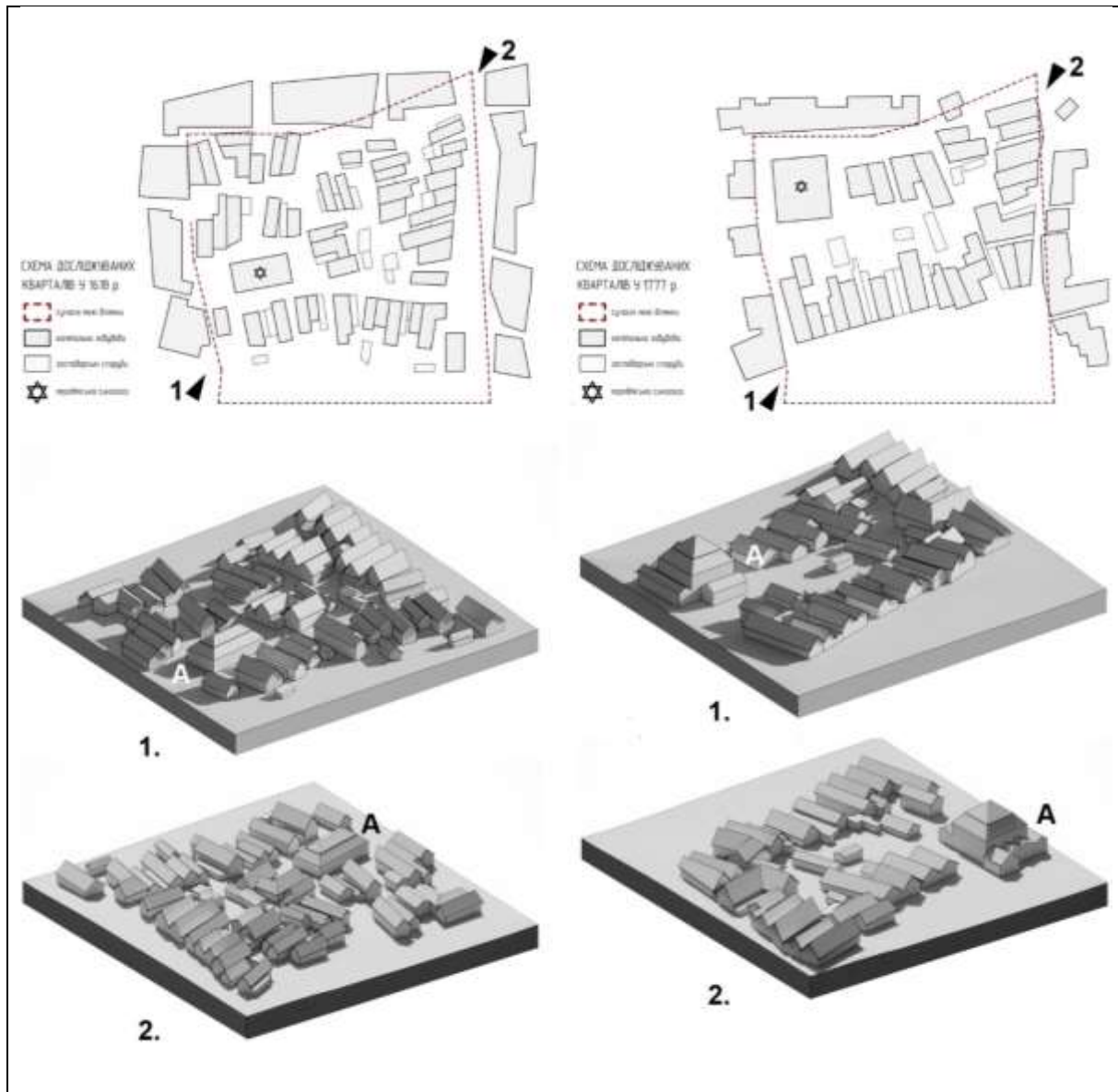

Рисунок 6. Схеми планувально-просторової структури досліджуваних кварталів у 1618 р. та 1777 р. (Авторська робота, 2022 р). А – Велика передміська синагога;

На мапі 1894 р. ми бачимо, як, внаслідок подальшого ущільнення, фронт забудови досліджуваних кварталів замикається. Разом вона становить близько сорока кам'яниць, що формують периметральний фронт, в окремих випадках на вулицю виходять офіцини. Будинки займають майже всю площу парцелі та формують невеликі подвір'я у тильній частині ділянки. Подвір'я замикаються самою кам'яницею з одного чи усіх боків та межею сусідньої ділянки з іншого – це може бути або глухою стіною, або так само дворовим фасадом сусідньої кам'яниці. На Краківській площі означено встановлений у 1876 р. павільйон, оточений з півдня зеленими

насадженнями. З вул. Б. Хмельницького, повертаючи через площу, проходить трамвайна колія, яка далі слідує в бік вул. Городоцької (колія існує донині). Образ юдейських кварталів та ансамблю площі, який вони формують у цей період зафіксовано на багатьох світлинах поч. ХХ ст., тож відтворення образу кварталів за цей період є найлегшим. Автором здійснено 3Д-моделювання досліджуваних теренів на основі аерофотозйомки, мап та вуличних знімків цієї доби (рис. 7).

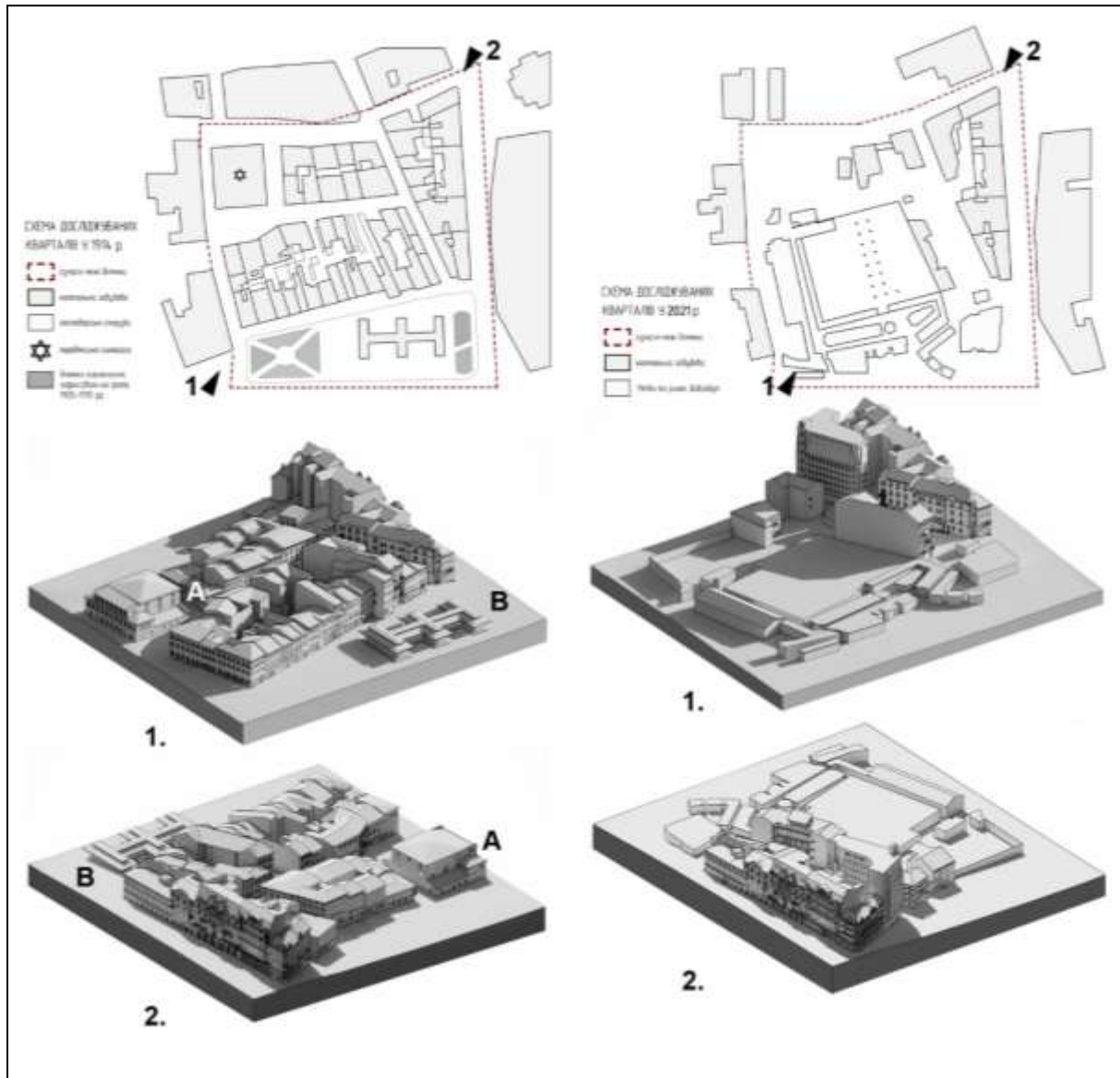

Рисунок 7. Схеми планувально-просторової структури досліджуваних кварталів у 1914 р. та 2021 р. (Авторська робота, 2022 р.). А – Велика передміська синагога (XVII ст.); В – Павільйон міської торговиці на Краківській площі.

Зокрема, зі світлин видно, що суцільне торговище, яке вирувало на площі, було близько 1905 р. упорядковане: із західної та східної межі було влаштоване регулярне озеленення з газонами (рис. 5). Світлини також демонструють насичене вуличне життя, що не вщухало на передмісті більшість днів на тиждень: майже всюди можна помітити торгові точки, безліч оголошень та вивісок на перших поверхах будівель, людські натовпи. Забудову в цей час складають споруди у стилі історизм, дві з них (вул. Б. Хмельницького, 1 та 15) збереглися до сьогодні. Проте, ансамбль площі та забудова кварталів поволі видозмінюється – згодом постають

нові 4-6 поверхові будинки у провідному стилі сецесії. Це збережені донині №№ 3, 5, 11 на вул. Б. Хмельницького (усі – пам'ятки архітектури місцевого значення), а також № 23, 28 на вул. Підмурна, що виходять на площу Осмомисла (віднесені до значної історичної забудови). Ці сецесійні споруди були зведені в рамках регуляційного плану 1909 р. – як наслідок, початковий відтинок вул. Б. Хмельницького вирівнюється та розширюється: сецесійні кам'яниці формують новий фронт вулиці. Те ж саме відбувається на площі Осмомисла, хоча до I Світової на ній було споруджено лише 2 нові будинки (згадані вище). Аерофотозйомка, що, за всіма ознаками, зроблена напередодні вступу російських військ до Галичини, наочно демонструє просторово-планувальну структуру передмістя напередодні її руйнації: вона зберігає свої риси, сформовані на кінець XIX ст., великі сецесійні кам'яниці контрастують зі старими двоповерховими будинками на вул. Підмурній. Втім, давній історичний ансамбль передмістя носить цілісний характер.

Перед I Світовою війною починаються наступні реставраційні роботи у Великій передміській синагозі, залучені архітектори Володимир Підгородецький та Генрик Сальвер. Перекриття галерей замінювали на бетонні, проводили туди ел. освітлення, влаштовували нові вікна, розпочинали тинькування фасадів. На заваді спочатку стала війна, а опісля – погром 1918 р. Тим не менше, роботи продовжували: 1920 р. за проектом Леопольда Райса влаштували головний вхід на чільному фасаді. Стіни вкрили розписами братів Флеків за проектом 1918 р. Перекриття пулишу були замінені на залізобетонні, перестелено підлоги. Складений у цей період інвентар свідчить, що це була багата святиня.

Погроми 1914 та 1918 років завдали великої шкоди забудові передмістя. Архівні світлини цього періоду свідчать, що багато будинків були зруйновані та простояли в руїні до середини 30х років. Найбільше постраждав квартал, що тягнеться уздовж Краківської площі – лише близько десятка кам'яниць зображені вцілілими (за нумерацією 1920 р. це буд. №№ 20,22,24,28,29,30,31 та 32). Навпаки, квартал уздовж вул. Б. Хмельницького залишився цілим, наскільки це видно зі світлин. Так само квартал між вул. Овочевою та Сянською зберіг більшість зі своєї забудови (постраждали два кутових будинки з боку вул. Підмурна - №№ 2 та 3). Фотографія вул. Підмурна 1931 р. засвідчує нікчемний стан погромленого передмістя, що доти не було реноване, хоча активне міське життя, як видно з фото, тут продовжувалось. На мапі 1936 р. видно, що частину постраждалих та аварійних будинків врешті було розібрано. Відповідно до цієї карти, остаточно зникають будинки на пл. Краківській, 17,18,25,26,27, 30; Овочевій, 12; Підмурній 8 та 14. У цей період у стилі конструктивізм було реконструйовано буд. на Підмурній 5, що на мапі виступає вглиб вулиці за давнішу червону лінію – цю конфігурацію будинок зберіг донині. Отже, на досліджуваних кварталах тепер містилося близько 30 будинків. Фото 1935 р., зроблене з ратуші у бік передмістя, наочно демонструє, як, внаслідок таких дій, по всіх кварталах утворилися великі прогалини у периметральній забудові і давня історична тканина виявилася вельми розірваною. Особливо це помітно на площі Осмомисла, ансамбль якої зображено майже повністю втраченим.

Світлини за часів німецької окупації міста свідчать, що на Краківській площі у цей час продовжував діяти ринок, що носив радше стихійний характер. Фото синагоги 1941 року свідчать про надзвичайні масштаби руйнування святині, яка ще стояла. Після II Світової війни ситуація погіршилася: мапа 1947 р. засвідчує остаточне зруйнування синагоги та багатьох інших будинків. Зокрема значних втрат зазнав фронт забудови вул. Підмурна (порожні ділянки на місці буд. №№ 6-14) – тривалий час на пустих ділянках вирувало торговище; перехрестя вул. Підмурної та Сянської довгий час тримав лише один будинок №5. З площі Осмомисла із часом зникли буд. №№ 19-24 – таким чином до наших часів зберіглося лише 3 кам'яниці давнього ансамблю. Уся забудова вздовж вул. Б. Хмельницького в межах досліджуваного кварталу була збережена. На вулиці Овочевій до 90х років залишалися буд. №№ 2, 4 та 8. Загалом, на

досліджуваних кварталів залишився стояти буквально десяток давніх споруд, хоча вулична мережа ще зберігала свою стару структуру. Залишки Великої передміської синагоги були розібрані та засипані. На місці великих прогалів у забудові влаштували невеликі озеленені сквери. Ринок з Краківської площі у 1950х рр. прибрали. На ній встановили пам'ятник «300 річчю возз'єднання», розбивши регулярний сквер у дусі класицизму, а у 1970х роках разом із прилеглими пустими ділянками, її захопила автостоянка.

Після початку зведення фундаментів готелю «Золотий Лев» у 1992 р. було порушено давню планувальну структуру кварталів: територію вул. Овочевої зайняв будівельний майданчик, а її забудову – знесено. Територія нового готелю обмежувалася вул. Сянською, Старою, площею Осмомисла та буд. №28 на вул. Підмурній. Таким чином, 2 старі квартали були трансформовані в один великий, який простягається сьогодні від площі Осмомисла з Півдня до вул. Сянської на Півночі. За своїм архітектурно-планувальним вирішенням, готель мав підтримувати червону лінію історичних будинків та принциповий масштаб забудови площі Осмомисла, тож його цоколь знаходиться на одній лінії з сусідньою історичною кам'яницею. Проте, ринок «Добробут», що згодом виник на базі незакінченого готелю значно розширив пляму своєї забудови. Сьогодні він займає ятками частину площі, непроїзною залишається частина вул. Старої. Після 2005 р. на східній частині площі, в межах її озелененої території, починають зводити одноповерхову торгову споруду, що донині незавершена та захована за парканом. На місці втрачених будинків №№ 6-14 у 2015 р. постає багатопверхова новобудова, монструозна за своїми масштабами та фасадним вирішенням. Вона отримує адресу на вул. Підмурній 11-15. Будівля була зведена із очевидним порушенням регуляцій щодо буферної зони пам'ятки ЮНЕСКО. Усе погіршується тим, що її об'єм посаджений на декількох візуальних осях старого міста.

Внаслідок реалізації непослідовної містобудівної політики та недбалого ставлення до історичної тканини передмістя, планувальна структура досліджуваних кварталів та площі була змінена, парцеляція та об'ємно-просторова структура кварталів здеградувала – це призвело до викривлення історико-архітектурної цінності міського середовища (рис. 7).

Висновки

В результаті докладного вивчення архівних матеріалів та іконографії, а також сучасних наукових досліджень, на базисі трьох досліджуваних кварталів єврейської ділянки передмістя було визначено, що формування планувально-просторової структури єврейської ділянки носить виражений тяглий характер, автентична структура кварталів є частиною цілісної історичної тканини міста та є відображенням основних історичних, архітектурно-планувальних тенденцій у Львові, відбиває соціальний устрій передміської ділянки та її культуру.

Виокремлено головні на думку автора містобудівні чинники, що впливали на формування ділянки, а саме: два давні торгові шляхи та русло ріки, що походять від найдавнішого періоду історії міста, також лінія оборонних укріплень Середмістя, також делінеація забудови ХУІІІ ст. та об'єм нової синагоги цього ж періоду.

Висвітлено високу історико-культурну цінність ділянки через її історичну планувальну структуру, що відбиває декілька найважливіших етапів у розвитку міста; існуючі та втрачені пам'ятки – зокрема Велика Передміська синагога – як складові забудови кварталів; та видатні діячі, пов'язані із творенням єврейського простору передмістя – зокрема будівничі Амброзій Прихильний та Адам Покора, Леопольд Райсс.

В ході роботи автором було створено ряд графічних візуалізацій планувально-просторового розвитку досліджуваних кварталів, що сприяють кращому розумінню складної генези досліджуваної ділянки та її комплексної структури. Отримані результати можуть бути особливо корисними при роботах з ревіталізації та ревалоризації ділянки.

Використана література та джерела:

- Balaban M., 1909. *Dzielnica żydowska, jej dzieje i zabytki*. Lwow: Nakladem Towarzystwa. – 99 с.
- Drexler I.T.M., 1920. *Wielki Lwów: Le grand Léopol*. Lwów, nakł. Gminy Miasta Lwowa.
- Kotłobułatowa I., 2006. *Lwów na fotografii 1860 – 2006 / Przekład polski: Andrij Otko*. – Lwow: Wydawnictwo "Centrum Europy". – 311 s.
- Zimorowicz B., 1835. *Historia miasta Lwowa, Królestwa Galicyi i Lodomeryi stolicy*. – Lwów. – s. 508.
- Бірюльов Ю., 2022. *Єврейська архітектурна спадщина Львова: монографія*. – Львів: ВСЛ. – 632 с.
- Бойко О., 2008. *Синагоги Львова: [монографія] / Науковий редактор В. Слободян*. — Львів: ВНТЛ-Класика. — 204 сторінки: ілюстрації, карта; 24 см.
- Бойко О. *Центр Міської Історії. Інтерактивний Львів, 2021. Вул. Сянська, 16 – Передміська синагога (не існує)*. [online] Доступно: <<https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/great-suburb-synagogue/>> [дата звернення 25.07.2024]
- Бойко О., 2018. *Міська юдейська дільниця Львова. Консервація руїн синагоги "Золота Роза" та проблеми збереження історико-архітектурного середовища. Міждисциплінарні методи в дослідженні та реставрації пам'яток архітектури і творів мистецтва: кол. моногр. / під ред. М. Бевза – Львів; Варшава; Целестинув : Растр-7. – 136 с.*
- Бойко Х., 2000. *Архітектурно-просторовий уклад єврейських дільниць у містах та містечках Галичини у кінці XVIII - на початку XX століть: дис. ... канд. архітектури : 18.00.01 - "Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури" / Бойко Христина Степанівна; Нац. ун-т "Львів. політехніка". — Львів. — 265 с.: іл.*
- Діба В., Петрик В., 2002. *Планувальна структура “долокаційного” Львова// Семінарій Княжі часи*. - Львів. - с. 44.
- Діба Ю., 2006. *Планувальна структура давнього Львова. Історія Львова. У трьох томах. / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій*. - Т. 1. - Львів: Центр Європи. - 296 с.
- Діба Ю., 2014. *Планувальна структура долокаційного Львова. Атлас українських історичних міст. Т. 1: Львів / За наук. ред. Мирона Капралія. К: ДНВП "Картографія". – 96 с. + 26 оригінальних карт, 11 карт-реконструкцій, 6 видів міста.*
- Долинська М., 2014. *Львів: простір на тлі мешканців (XIII–XIX ст.) – Львів: Видавництво Українського католицького університету. – 168 с. + 10 іл.*
- Долинська М., 2006. *Просторовий устрій міста і передмість. Історія Львова. У трьох томах. / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій*. - Т. 1. - Львів: Центр Європи. - 296 с.
- Долинська М., 2019. *Початки просторової локації Львова в останній третині XIII століття. Місто: історія, культура, суспільство. Е-журнал урбаністичних студій, №6 (1)*.
- Кісь Я., 1969. *Промисловість Львова у період феодалізму (XIII–XIX ст.)*. – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1966. / Компан О.С. // *Український історичний журнал*. - № 5. - С. 138–140.
- Меламед В., 2008. *Час важких випробувань (XVII–XVIII ст.ст.)*. Незалежний культурологічний часопис «Ї». №51. С. 36-47.
- Мельник Б., 2006. *Вулицями старовинного Львова / Борис Мельник; [фот. Т. Никифороук]*. – Вид. 3-тє, зі змінами. – Львів: Світ. – 270, [1] с. : іл. – (Історичні місця України).
- Могитич Р., 2008. *Архітектура і містобудування доби середньовіччя (XIII — початку XVI ст.) // Архітектура Львова. Час і стилі XIII — XXI ст.* Львів: «Центр Європи». — С. 42—79.
- Могитич Р., 1991. *Яким був стольний Львів? До суперечки про львівське будівництво XIII–XIV століть // «Дзвін». № 6. Львів, червень.*

Петегирич В., Филипчук М., 1996. Город під золотим левом. Українська народна енциклопедія / Упоряд. Р. Федорів. Львів: Червона Калина. – 644 с.

Фотографії Старого Львова, 2015. *Краківська торговиця – перше зразкове торгівельне місце у Львові. 15 історичних зображень*. [online] Доступно: <<https://photo-lviv.in.ua/krakivska-torhovytysya-pershe-zrazkove-torhivelne-mistse-u-lvovi-15-istorychnyh-zobrazhen/>> [дата звернення 25.07.2024].

References:

Balaban M., 1909. The Jewish Quarter, its history and monuments. Lwow: Nakladem Towarzystwa. – 99 p.

Biryulov, Y., 2022. The Jewish Architectural Legacy of Lviv: A monograph. – Lviv: The Old Lion Publishing House. – 632 p.

Boyko O., 2008. Lviv Synagogues: [a monograph] / Naukovyi redaktor V. Slobodian. — Lviv: VNTL-Klasyka. — 204 p.: illustrations, map; 24 sm.

Boyko O. Tsentralna Miskoi Istorii. Interaktyvnyi Lviv, 2021. 16 Syanska St - Suburban Synagogue (does not exist). [online] Available at: <<https://lia.lvivcenter.org/uk/objects/great-suburb-synagogue/>> [Date of reference 25.07.2024].

Boyko O., 2018. City Jewish district of Lviv. Preservation of the ruins of the "Golden Rose" synagogue and problems of preservation of the historical and architectural environment. Interdisciplinary methods for investigation and conservation of architectural monuments and artistic works: kol. monohr. / pid red. M. Bevza – Lviv; Warsaw; Celestinow : Rastr-7, 2018. – 136 p.

Boyko, H., 2000. Architectural and spatial layout of Jewish districts in the cities and towns of Galicia in the late 18th - early 20th centuries. dys ... kand. arh. : 18.00.01 - " Teoriia arkhitektury, restavratsiia pamiatok arkhitektury" / Boiko Khrystyna Stepanivna; Nats. un-t "Lviv. politekhnika". — Lviv. — 265 p.: ill.

Dolynska M., 2014. Lviv: space against the background of inhabitants (XIII–XIX centuries) – Lviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu. – 168 p. + 10 ill.

Dolynska M., 2006. Spatial structure of the city and the suburbs. Istoriiia Lvova. U trokh tomakh. / Redkolehiiia Y. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii. - T. 1. - Lviv: Tsentralna Yevropy. - 296 p.

Dolynska M., 2019. The beginnings of the spatial location of Lviv in the last third of the 13th century. Misto: istoriia, kultura, suspilstvo. E-zhurnal urbanistychnykh studii, №6 (1).

Drexler I.T.M., 1920. Grand Lviv: Le grand Léopol, Lwów, nakł. Gminy Miasta Lwowa.

Fotografii Staroho Lvova, 2015. Krakiv market is the first exemplary shopping place in Lviv. 15 historical images. [online] Available at: <<https://photo-lviv.in.ua/krakivska-torhovytysya-pershe-zrazkove-torhivelne-mistse-u-lvovi-15-istorychnyh-zobrazhen/>> [Date of reference: 25.07.2024].

Kis Y., 1969. Industry of Lviv in the period of feudalism (XIII–XIX centuries). – Lviv: Vyd-vo Lviv. un-tu, 1966. / Kompan O.S. // Ukrainskyi istorychnyi zhurnal. - № 5. – p. 138–140.

Kotłobulátowa I., 2006. Lviv on photographs 1860 – 2006 / Przekład polski: Andrij Otko. – Lwow: Wydawnictwo "Centrum Europy". – 311 p.

Melamed V., 2008. Time of severe trials (XVII-XVIII centuries). Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys «Yi» №51. p. 36-47.

Melnyk B., 2006. Streets of ancient Lviv / Borys Melnyk; [fot. T. Nykyforuk]. – Vyd. 3-tie, zi zminamy. – Lviv: Svit. – 270 [1] p. : ill. – (Istorychni mistsia Ukrainy).

Mohytych R., 2008. Architecture and town planning of the Middle Ages (XIII - early XVI centuries) // Arkhitektura Lvova. Chas i styli XIII — XXI st. Lviv: «Tsentralna Yevropy». — p. 42—79.

Mohytych R., 1991. What was the capital city of Lviv like? To the dispute about Lviv construction of the 13th-14th centuries // «Dzvin». № 6. Lviv, cherven.

Petegyrych V., Filipchuk M., 1996. The city under the golden lion. Ukrainska narodna entsyklopediia / Uporiad. R. Fedoriv. Lviv: Chervona Kalyna. – 644 p.

Dyba V., Petryk V., 2002. Planning structure of "pre-location" Lviv. // Seminarii Kniazhi chasy. - Lviv, 2002. – 44 p.

Dyba Y., 2006. Planning structure of ancient Lviv. Istoriia Lvova. U trokh tomakh. / Redkolehiia Y. Isaievych, M. Lytvyn, F. Steblii. - T. 1. - Lviv: Tsentr Yevropy. – 296 p.

Dyba Y., 2014. Planning structure of pre-locational Lviv. Atlas ukrainskykh istorychnykh mist. T. 1: Lviv / Za nauk. red. Myrona Kapralia. K: DNVP "Kartohrafiia". – 96 p. + 26 original maps, 11 reconstruction maps, 6 views of the city.

Zimorowicz B., 1835 History of the city of Lviv, the capital of the Kingdom of Galicia and Lodomeria. – Lwów. – 508 p.

Anton Stupivtsev

Department of Architecture and Conservation,

National University «Lviv Polytechnic»

e-mail: antonstupivcev@outlook.com

ORCID: 0000-0003-2485-1275

THE PROCESS OF FORMATION OF THE JEWISH SUBURBAN QUARTERS IN LVIV

© Stupivtsev A., 2024

Understanding of formative and historical processes is basic for the comprehensive approach to the regeneration of historical city quarters, those of the ancient Jewish ghetto of Lviv in particular. According to archaeological and scientific urban studies, the neighbourhood started its development as part of the princely “posad”, having an ancient Volyn road trading route as one of its forming factors (which survives to this day). Through the centuries Jewish community has organically grown here, forming a unique ensemble of residential, religious and public buildings which naturally integrated in the spatial-planning structure of the city as it grew. One of the most prominent structures was the Great Suburban Synagogue (XVI cent.) which was the centre of ghetto’s life and spatial structure. Degradation of historical urban matter of the ghetto was caused by the tragedies of WWI and WWII, which also obliterated ghetto’s social basis and absence of any further practical and public re-consideration for the spatial-planning and historic background of the neighbourhood. Today, most of its blocks have remained a gray zone in the structure of the city center for more than 70 years. Disregard for the ghetto’s formation history and cultural background resulted in inconsistency of realised development approaches and interventions and general public unawareness of the district’s role in the history of the city. The author conducts research and visualizes the characteristic stages of the ghetto’s development, as well as the formative factors that determined it, taking 3 neighbouring historical quarters within its bounds as a basis for study. With this work, author aims at During the research, on-site study and measurements were performed, archival materials and historical iconography were analyzed, modern research works on the history of Lviv and Halychyna were analyzed too, and the obtained information was summarized. As a result, development of the historical quarters of the Jewish suburban district was characterized and structured from princely times to present day while highlighting the quarters’ architectural and spatial-planning value.

Keywords: Kraków suburb, square, revitalization, synagogue, Jewish ghetto, historical quarters.